

KULTUROWE ASPEKTY ANTROPONIMÓW

Agnieszka Klimas

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2561-5565>

e-mail: a.klimas@ujd.edu.pl

Obcojęzyczne XIX-wieczne nazwiska mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego z sufiksem *-er*

19th-century foreign-language names of residents of Piotrków Trybunalski with the suffix *-er*

Abstrakt

Praca została poświęcona niepolskim nazwom osobowym, zgromadzonym w SNMP, zawierającym sufiks *-er*. Z analizy nazw własnych wynika, że są one charakterystyczne dla ludności pochodzenia żydowskiego lub niemieckiego. Podstawami derywacyjnymi onimów są: imiona hebrajskie, nazwy osobowe poświadczane w SNMP oraz w antroponomastykonach żydowskich i niemieckich, nazwy miejscowe z różnych części Polski – zniemczone i w rodzimej postaci, nazwy miejscowe z różnych części Europy, a także *appellativa* niemieckie i jidysz. Obce nazwiska z sufiksem *-er* realizują kategorie kognitywne, takie jak: pokrewieństwo, pochodzenie oraz wygląd i charakter. Reprezentują czasem dwie lub trzy kategorie jednocześnie, wchodząc tym samym w relacje homonimii.

Słowa kluczowe: onomastyka, antroponimia historyczna, wpływy językowe

Abstract

This article is devoted to non-Polish personal names gathered in the SNMP and containing the suffix *-er*. The undertaken analysis shows that these names are characteristic of people of Jewish or German origin. Their derivative bases are: Hebrew names, personal names gathered in the SNMP and Jewish and German anthroponomic dictionaries, Germanized and native local names from different parts of Poland, local names from different parts of Europe and German and Yiddish *appellativa*. Foreign surnames with the suffix *-er* represent such cognitive categories as: kinship, origin, appearance and character. These surnames sometimes belong to two or three cognitive categories simultaneously and create homonymous relations.

Key words: onomastics, historical anthroponymy, linguistic influences

Piotrków Trybunalski w XIX w. był miastem wieloetnicznym i wielokulturowym, co zostało udokumentowane nie tylko w historycznych opracowaniach regionu piotrkowskiego¹, lecz także w nazwiskach mieszkańców dawnego Piotrkowa² i okolic. Miasto zamieszkiwała, oprócz Polaków, ludność obcego pochodzenia, tj. prawosławni Grecy, mieszczenie niemieccy, Rosjanie, Szkoci oraz Ormianie i Węgrzy, lecz największą grupę ludności obcego pochodzenia stanowili Żydzi, przybywający do Piotrkowa zarówno ze Wschodu, jak i Zachodu.

W niniejszym artykule przedmiotem opracowania będą nazwiska z sufiksem *-er*, których nosicielami były osoby należące do niepolskiej wspólnoty etnicznej. Celem pracy jest zbadanie funkcji wskazanego formantu w obcych nazwach osobowych, zanotowanych w *Słowniku nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego i okolic XIX i XX wieku* (SNMP), a także ustalenie jego produktywności w planie doonimicznym, w kontekście kognitywnych kategorii pojęciowych³.

Ze względu na wtórność nazw własnych względem wyrazów pospolitych, podczas analizy funkcji sufiksów w nazwotwórstwie uwzględnia się zazwyczaj ich rolę w słowotwórstwie apelatywnym. I tak, z badań poświęconych słowotwórstwu wynika, że sufiks *-er* już od czasów staropolskich nie był aktywny na płaszczyźnie apelatywnej (zob. Kleszczowa 1996). W XIX w. mieścił się w grupie 49 formantów o najmniejszej zdolności tworzenia form rzeczownikowych (zob. Kwapien 2010: 143), a we współczesnej leksyce ogólnopolskiej w ogóle nie tworzy derywatów apelatywnych (GPSłow: 274–277).

Sufiks *-er* także na płaszczyźnie polskiej antroponimii nie należy do produktywnych, a nazwiska nim utworzone nie mają wysokiej frekwencji, zarówno w nazewnictwie historycznym, jak i współczesnym (zob. np.: Borek, Szumska 1976; Czaplicka-Niedbalska 1996; Jaracz 2001; Kopertowska 1980;

---

1 Informacji na temat historii Piotrkowa Trybunalskiego dostarczają m.in. publikacje: J. Ziętek (2011): *Historia miasta Piotrkowa Trybunalskiego*. Piotrków Trybunalski; *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego* (1989). Red. B. Baranowski. Łódź; A. Kempa (1997): *Piotrków Trybunalski*. Piotrków Trybunalski; T. Nowakowski (2005): *Piotrków w dziejach polskiego parlamentaryzmu*. Piotrków Trybunalski; A. Piasta (2005): *Piotrków Trybunalski w latach pierwszej wojny światowej*. Piotrków Trybunalski; J. Kisson-Jaszczyński (2008): *Piotrcoviana. Opowieści cotygodniowe*. Piotrków Trybunalski; A. Warchulińska (2012): *Piotrków Trybunalski między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939*. Piotrków Trybunalski.

² Pierwotnie obowiązywała tylko nazwa Piotrków, rozszerzenie o człon Trybunalski (w celu upamiętnienia początku w tym mieście parlamentaryzmu polskiego) nastąpiło po II wojnie światowej.

³ Kognitywne kategorie pojęciowe właściwe antroponimom w planie doonimicznym zostały omówione w pracy: A. Raszewska-Klimas (2018): *Wieloznaczność nazwisk Polaków*. Łódź. Są to następujące kategorie: osoba, pokrewieństwo, przynależność, pochodzenie, przestrzeń i miejsce, praca, wygląd i charakter, emocje i wartościowanie.

Matusiak-Kempa 2009; Mirosławska 1997; Mossakowska 1993; Skowronek 2001; Szulowska 2004). Sufiks ten nie występuje wśród staropolskich apelatywów antroponimicznych. W historycznym, XIX-wiecznym, nazewnictwie regionu piotrkowskiego zostały zanotowane jedynie dwie nazwy z sufiksem *-er*, których podstawy apelatywne można znaleźć w słownikach języka polskiego: *Pinder*, 1881–1930 KM (< ap. *pinda* ‘kobieta narzucająca się’, ‘przezwiśko dziewczyny’ SW); *Tyker*, 1861 KCH (< ap. *tyka* ‘palik, żerdź’ Sstp, ‘przycinek, przymówka’ SW; czas. *tykać* ‘dotknąć’, ‘mówić ty’ SGPK, Sstp, SW), mające wyraźne negatywne nacechowanie emocjonalne. Natomiast we współczesnych nazwiskach Polaków, zgromadzonych przez Kazimierza Rymuta w SNW, notowanych jest jedynie 46 formacji w zbiorze NCz i 30 w zbiorze NRz z sufiksami *er* // ‘-er, -era // ’-era, utworzonych od podstaw imiennych lub rzadziej apelatywnych (Skowronek 2001: 151–152). Według Stanisława Rosponda tego typu nazwy to antroponimy genetycznie niemieckie lub „hybrydalne z niemieckim *-er*” (Rospond 1967 I: XXIV).

Większą produktywność sufiksu *-er*, niż w rodzimym nazewnictwie, obserwuje się w XIX-wiecznych nazwiskach obcojęzycznych, a przykładem mogą być antroponimy z regionu piotrkowskiego. Nazwy te stanowią około połowy wszystkich zgromadzonych antroponimów w SNMP. Pozostałą część tworzą nazwiska polskie. Można zatem zaobserwować różnicę w produktywności tego formantu: na gruncie polskim – dwa nazwiska i w antroponimii obcej – 72 nazwiska. Wśród tych ostatnich najliczniejszą grupę (29 formacji) tworzą nazwy patronimiczne, realizujące kategorię pokrewieństwo, do której należą m.in. wszystkie formacje patronimiczne (Raszewska-Klimas 2018: 84–87). Podstawami derywacyjnymi są nazwy osobowe, poświadczone w SNMP lub w antroponomastykonach niemieckich i żydowskich. W grupie tych antroponimów sześć nazw utworzonych jest od imion żeńskich lub męskich, pochodzących z jidysz lub hebrajskiego: *Felter*, 1814 AM (< im. *Felt*, *Pelta*, *Pelte* < im. hebr. *Paltiel* Gug, AbrS; niem. n. os. *Feld* Got < niem. *Feld* ‘pole’ LT); *Gitler*, 1860 KCH (< im. ż. jid. *Gitel*, *Gitla* < im. *Gita* SIŻ, Gug, AbrS); *Meloszer*, 1881–1930 KM (< im. *Melchior*, z hebr. *mel-ki-or* ‘król (Bóg) jest moją światłością’ Fros); *Priwer* 1864–1880 KM / *Prywer* 1881–1930 KM (< im. hebr. *Prywa*, *Priwa* BeiD, IŻ); *Rozer*, 1821 AU (< im. hebr. *Roza* /*Rojza* IŻ); *Zyser*, 1881–1930 KM (< im. hebr. *Zysa*, *Zysia*, *Zyssa* IŻ, SIŻ), natomiast pozostałe 23 określenia powstały od prostszych struktur nazwiskowych: *Ajzner*, 1864–1880 KM (< n. os. *Ajzen* BeiDa; por. n. os. *Ajzner* Gug); *Brumer*, 1881–1930 KM (< n. os. *Brum* AbrS, BeiDa < im. bibl. *Abram* Gug); *Egler*, 1810 AM (< n. os. *Egel*, *Ejgel* BeiDa); *Elinger*, 1881–1930 KM (< niem. n. os. *Helling* BeiDa; n. os. (*Eling*) SSNO < stwniem. *adal* ‘szlachetny ród’, śrwniem. *adel* ‘ród, ród szlachecki, stan szlachecki’;

por. Adel NG, 3); *Engler*, 1810 AM (< n. os. *Engel* Gug < hipoc. niem. im. *Engelbert*, *Engelmar*, *Engelmund* Fros; por. niem. *Engel* ‘anioł’ SIG; im. hebr. *Engla* IŻ); *Fajner*, 1881–1930 KM (< n. os. *Fajn* SNMP < niem. *fein* ‘drobny, delikatny’ SNP; n. os. *Fain*, *Fajn*, *Fayn*, *Faine* Gug); *Franger*, 1860 KCH (< niem. n. os. *Pfrang* Got); *Fryszner*, 1881–1930 KM (< n. os. *Frysz* SNMP < hipoc. germ. im. *Frydrych*, pol. Fryderyk AP I, 468; n. os. *Frisz* SNMP < niem. *frisch* ‘świeży, czysty, rześki, dziarski’ SNP); *Glejzer*, 1881–1930 KM (< n. os. *Gleis* AbrS < ap. śrwniem. *glīz*, niem. *gleißen* ‘błyszcząć, ludzić’ Gug, AbrS; por. n. os. *Gleiser*, *Glejser* Gug); *Gliker*, 1864–1880 KM (< n. os. *Glick*, *Glik* AbrS, Gug; por. niem. *Glück* ‘szczęście’ SNP); *Gloczer*, 1849 KCH (< n. os. *Glötz* SNMP < śrwniem. *glotzen* ‘wytrzeszczać oczy’, por. *Gloc* NG, 72; niem. n. os. *Glötz*, *Glötz* Got); *Graszycer*, 1864–1880 KM (< n. os. *Graszyc* SNMP < n. m. *Grasz*, *Grazie*, n. os. *Graß* Got; n. os. *Gras* < niem. *Gras* ‘trawa’ SNP, BeiDa, AbrS); *Grosser*, 1818 AM (< n. os. *Gross* SNMP < niem. *groß* ‘wielki’ SNP; śrwniem. *gros*, *grosse* ‘grosz’ Lex, por. *Grosch*, *Gross* NG, 81); *Hajzler*, 1864–1880 KM (< n. os. *Heiss* Gug < niem. *heiß* ‘gorący, zaciekły, żarliwy’ Gug, AbrS; por. n. os. *Heizler* Gug; niem. n. os. *Heißler* Got); *Hauffer*, 1829 AM (< niem. n. os. *Hauff* Got; n. os. *Hauff*, *Hauffe* AP < śrwniem. *hūfe*, *houfe* ‘kupa, stos, tłum ludzi, w szczególności uzbrojonych’ Lex, por. *Hauf* NG, 94); *Hejner*, 1827 AU (< n. os. *Hejn* SNMP < ap. jid. *chejn*, hebr. *chen* ‘wdzięk, urok, powab, gracia’ SPH; niem. n. os. *Hein* Got); *Heller*, 1864–1880 KM; 1881–1930 KM (< n. os. *Helin*, *Hill*, patr. *Heller* Gug); *Helter*, 1881–1930 KM (< niem. n. os. *Held*, *Helt* Got; n. os. *Helt* SSNO, AP < germ. *hildiō*, stwniem. *hilt(e)a* ‘walka’, śrwniem. *helt* ‘bohater’ Lex, por. *Hild* NG, 103); *Hibszner*, 1864–1880 KM (< n. os. *Hibsch*, *Hübsch*, patr. *Hibszner* Gug; n. os. *Hibsz*, *Hipsz* AP < niem. *hübsch* ‘ładny’ LT); *Hiller*, 1839 AM (< n. os. *Hill* AP < germ. *hildiō*, stwniem. *hilt(e)a* ‘walka’, por. *Hild* NG, 104; im. *Hill* < talm. *Hillel* SIŻ, AbrS; por. n. os. *Hiler*, *Hiller* Gug; niem. n. os. *Hiller* Got); *Kugler*, 1852 KCH (< n. os. *Kugel* BeiDa < niem. *Kugel* ‘kula, gałka, bila’ SNP; patr. *Kugler* Gug); *Renczer*, 1833 AM (< niem. n. os. *Renz* Got); *Sekaller*, 1853 KCH (< n. os. *Segal* AbrS < akron. *segan-leviyyah* ‘pomocnik lewity’ AbrS).

Patronimy przeważają w onomastyce izraelskiej panowania perskiego, wskazując na silną rolę rodziny (Tronina 2002: 114). Na patronimiczną funkcję sufiksu *-er* w nazwiskach żydowskich wskazują zapisy w *Etymologisches Lexikon der jüdischen Familiennamen* (Gug), przytoczone także w niniejszej pracy, np.: n. os. *Helin*, *Hill*, patr. *Heller* Gug; n. os. *Hibsch*, *Hübsch*, patr. *Hibszner* Gug; n. os. *Kern*, patr. *Kerner* Gug. Większość podstaw derywacyjnych omawianych formacji – prostszych strukturalnie nazwisk – ma potwierdzenie w żydowskich spisach onimów (AbrS, BeiD, BeiDa, Gug), co również

wskazywałoby na to, że format *-er* w piotrkowskich onimach, takich jak: *Ajzner, Brumer, Egler, Engler, Glejzer, Heller, Kugler, Sekaller*, należących najprawdopodobniej do Żydów, pełnił funkcję patronimiczną. Podobnie w antroponimach: *Elinger, Fajner, Franger, Fryszer, Gliker, Gloczer, Graszycer, Grosser, Hibszer, Kugler, Renczer*. Tu jednak podstawy derywacyjne wymienionych nazwisk mają potwierdzenie w antroponomastykonach żydowskich lub w SNMP, ale ich etymologia wywodzi się z języka niemieckiego. Inną jeszcze grupę stanowią nazwiska takie, jak *Hauffer* i *Helter*, których podstawy derywacyjne notowane są w spisach niemieckich nazw własnych (Got) i zostały utworzone wyłącznie na gruncie języka niemieckiego.

Nie tylko podstawy derywacyjne omawianych antroponimów, ale niekiedy i same nazwiska z wymienionej grupy, notowane są w zbiorach nazw żydowskich. Należy do nich sześć antroponimów: *Ajzner, Brumer, Egler, Glejzer, Heller, Kugler*. Natomiast dwie nazwy, tj.: *Hajzler* i *Hiller* poświadczone są zarówno w zbiorach nazwisk niemieckich, jak i żydowskich. Nazwy te mogły zostać zapisane różną grafia w zbiorach onimów należących do odrębnych narodowości, np.: w Gug: *Heizler*, w Got: *Heißler*, w SNMP: *Hajzler*, co jest rezultatem adaptacji fonetycznej obcych nazwisk do rodzimych systemów językowych.

Drugą pod względem liczebności grupę (22 antroponimy) stanowią nazwiska geograficzne, wskazujące na pochodzenie (Raszewska-Klimas 2018: 89–90). Są to określenia odmiejscowe lub utworzone od nazw krain geograficznych, które były związane z miejscem urodzenia lub poprzednim miejscem zamieszkania osób (Żydów lub Niemców) przybywających do Piotrkowa z różnych stron. O wędrownie z Zachodu świadczą takie nazwiska, jak: *Berliner*, 1881–1930 KM (< n. m. *Berlin* SG; niem. *Berliner* ‘berlińczyk’ PSNP; por. n. os. *Berliner* Gug); *Elsner*, 1821 AU (< n. m. *Elsen* (Westfalia) NG, 41; por. n. os. *Elsner* Gug; niem. n. os. *Elsner* Got); *Eringer*, 1881–1930 KM (< n. m. *Ering* (Niemcy) AbrS); *Frankfurter*, 1864–1880 KM (< niem. n. m. *Frankfurt* (Hesja) AtlŚw, SG); *Frayburger*, 1821 AU (< niem. n. m. *Freiburg* (Badenia-Wirtembergia, Saksonia) AtlŚw); *Freyberger*, 1821 AM (< niem. n. m. *Freiberg* (Saksonia) AtlŚw); *Klinger*, 1881–1930 KM (< n. m. *Kling* (Bawaria), *Klinga* (Saksonia), *Klinge* (Brandenburgia), *Klingen* (Hesja, Prusy Wsch.) DudF, AbrS; por. niem. n. os. *Klinger* Got); *Koplentzer*, 1836 AM (< n. m. *Koblenz* (Nadrenia – Palatynat) AtlŚw). Natomiast przybyszami (lub ich potomkami) ze Wschodu, także z Galicji czy też dawnej Austrii, byli: *Estrajcher*, 1843 KCH (< niem. n. os. *Österreich* Got, RymNP; n. m. *Österreich* ‘Austria’, *Österreicher* ‘Austriak’ PSNP); *Glezmer*, 1864–1880 KM (< n. m. *Glezna* (Nowogród) BeiDa; por. n. os. *Glazner* Gug); *Heydinger*, 1812 AM (< n. m. *Haiding* (Austria) AtlŚw); *Kaminer*, 1881–1930 KM (< n. m. *Каминьо*

(Nowogród, Psków, Witebsk) RG; też niem. n. m. *Kamin*, pol. Kamień SG); *Kobryner / Kobrynier*, 1864–1880 KM (< n. m. *Kobryn*, *Kobryń / Кобрунь* (Grodno, Słuck, Galicja), *Kobryny* (Galicja) SG, RG).

W grupie nazwisk odmiejscowych są i takie, które zostały utworzone od zniemczonych polskich nazw: *Breslauer*, 1864–1880 KM; 1881–1930 KM (< n. m. *Breslau* (Wrocław) SG); *Briger*, 1864–1880 KM (< n. m. *Brieg*, zniemczona postać nazwy rodzimej *Brzeg*, por. Brieger NG, 24; por. n. os. Briger Gug; niem. n. os. Brieger Got); *Danziger*, *Danziger*, 1881–1930 KM (< n. m. niem. *Danzig*, pol. Gdańsk SG); *Lancyger*, 1814 AU (< niem. n. m. *Lanzieg*, *Lanzig*, pol. Łącko NmPol).

Wśród wyekscerpowanych nazw osobowych są również jednostki, które mogły być utworzone od polskich podstaw derywacyjnych: *Bagner*, 1864–1880 KM; 1881–1930 KM (< n. m. *Bagna*, *Bagno*, *Bagny* SG); *Blicher*, 1881–1930 KM (< n. m. *Blich* – dawna nazwa przedmieścia w Piotrkowie Trybunalskim, *Blich* – w wielu wioskach i miastach polskich są bądź przedmieścia, bądź tylko pojedyncze nieruchomości zwane *Blich*, por. ap. *blich*, *blech*, *blecha* ‘miejsce bielienia płótna’ Sstp); *Chojner*, 1881–1930 KM (< n. m. *Chojna*, *Chojne*, *Chojno* SG); *Kaliszer*, 1864–1880 KM (< n. m. *Kalisz* SG; por. n. os. Kalischer, Kalisher Gug); *Końskier*, 1864–1880 KM (< n. m. *Końskie* SG).

Sufiks *-er* jest sufiksem niemieckim i tworzy głównie nazwiska derywowane od nazw miejscowych lub innych nazw geograficznych (Abramowicz 2003: 11). Mogła je nosić napływająca z Zachodu do Piotrkowa i okolic grupa niemieckich mieszczan. Sufiks *-er* występuje także w nazwiskach Żydów, których nazwy osobowe upamiętniają miejsce, skąd pochodzili lub skąd przybyli. Ponieważ Żydzi do Piotrkowa przybywali z różnych stron świata, ich antroponimy mogły przyjmować formy typowe dla obcych systemów antroponimicznych (zob. Tronina 1999: 313) – w Piotrkowskim najbardziej zaznaczają się struktury typowe dla języka niemieckiego. W tej grupie nazw antroponimy *Elsner* i *Briger* zostały zarejestrowane zarówno przez żydowskie, jak i niemieckie antroponomastykony, a nazwy *Kaliszer* i *Klinger* notuje tylko Got. Pozostałe zapisane są tylko w SNMP.

Nazwiska odmiejscowe, których nosicielami były osoby pochodzenia niemieckiego lub żydowskiego, funkcjonowały w Piotrkowskim niekiedy w dwojakiej postaci, tj. zawierały niemiecki sufiks *-er* i wymiennie słowiański sufiks *-ski* np.: *Kaliszer* (1864–1880 KM) lub *Kaliski* (1864–1880 KM); *Berliner* (1881–1930 KM) lub *Berliński* (1864–1880 KM). Jest to zapewne wyraz dostosowywania się obcych nazwisk do polskiego systemu nazewniczego.

Istnieje niewielka grupa antroponimów (pięć nazw), które można interpretować jako realizujące kategorię wygląd i charakter (Raszewska-Klimas 2018: 92–94). Zostały one utworzone na bazie leksyki apelatywnej.

Są to: *Eszner*, 1881–1930 KM (< niem. *Esche* ‘jesion’, *eschen* ‘jesionowy’ SNP); *Gayzygier*, 1831 AM (< niem. *geizig* ‘skapy, chciwy, żądny czegoś’ PSNP); *Nagler* 1864–1880 KM (< ap. niem. *Nagel* ‘paznokiec, pazur’, ‘drewniany kołek’, ‘gwóźdź’ BeiD, SNP; por. niem. n. os. *Nagler* Got).

Niektóre obce nazwiska na *-er* zapisane w SNMP są formalnie równe niemieckim lub pochodzącym z języka niemieckiego podstawom apelatywnym, np.: *Baner*, 1856 KCH (< stwniem. śrwniem. *baniere*, *banier*, *baner* ‘chorągiew, chorągiewka na włóczni, także kobieca opaska na głowie’ NG); *Gejsler*, 1855 KCH (< śrwniem. *gīseler* ‘poręczyciel, zakładnik, jeniec wojenny’, śrwniem. *geiseler* ‘biczownik’ Lex, wschśrwniem. *geisler* ‘rzeźnik wiejski, który mógł wysyłać pod pewnymi warunkami swoje wyroby na targ do miasta’, por. *Gisel* NG, 70; por. niem. n. os. *Geisler*, *Geislar* Got).

Analizując antroponimy historyczne, należy uwzględnić trudności skryptorów dotyczące zapisywania nazwisk obcych, wynikające z braku niektórych polskich znaków graficznych, które umożliwiłyby wierne oddanie wartości artykulacyjnej tych nazwisk w piśmie, stąd pewne różnice graficzne między XIX-wiecznymi nazwiskami a ich równobrzmiącymi apelatywnymi podstawami derywacyjnymi, zapisanymi we współczesnych leksykonach.

Ustalenie podstaw derywacyjnych obcych nazwisk z sufiksem *-er* nie jest łatwym zadaniem, gdyż mogły one pochodzić z języka niemieckiego lub jidysz, a także z języka polskiego. Analizę onimów utrudnia fakt, że na żydowski system antroponimiczny nakładały się zwyczaje nazewnicze innych narodów europejskich. Poza tym Żydzi cechowali się pewną niefrasobliwością w stosunku do dziedziczenia nazwiska, a motywacją powstania nazwy osobowej była głównie tradycja kulturowa oraz czas i miejsce nadania nazwy (Abramowicz 2003: 8). Nie można także na podstawie materiałów źródłowych ustalić jednoznacznie przynależności etnicznej nosicieli omawianych nazwisk. Mogli nimi być zarówno Niemcy, jaki i Żydzi, a noszone przez nich nazwiska mają często potwierdzenie zarówno w niemieckich, jak i w żydowskich antroponomastykonach. Ponadto dwie lub trzy równobrzmiące nazwy własne mogły kształtować się odrębnie i mieć inną motywację. W takiej sytuacji realizować będą różne kategorie pojęciowe i należy je rozpatrywać jako nazwiska homonimiczne⁴.

Kilkanaście formacji tworzy dwie kategorie pojęciowe, tj.:

- a) pokrewieństwo (I) i pochodzenie (II): *Buner*, 1851 KC; *Buner* I (< n. os. *Bunya* BeiDa); *Buner* II (< n. os. *Büner* < n. ter. *Bün* < śrdniem. *Bunde* ‘wolny kmieć’, *binute*, *binude* ‘wolny, na specjalną uprawę przeznaczony i ogradzony kawałek gruntu’ Lex, por. *Bundo* NG, 27); *Cynkier*, 1864–1880

⁴ Zob. Raszewska-Klimas (2018: 134–225).

- KM; *Cynkier* Ia (< jid. n os. *Zinek* Gug); *Cynkier* Ib (< niem. n. os. *Zink* Got); *Cynkier* II (< n. m. *Cynków, Czynków* SG); *Gisler*, 1820 AU; *Gisler* I (< im. germ. *Gislen, Gislan*, spieszczenie powstałe ze skrócenia im. złożonych z pierwszym członem *gisil-* ‘strzała’ Fros); *Gisler* II (< n. m. *Gisiel* (Elbląg) NmPol); *Karler*, 1864–1880 KM; *Karler* I (< n. os. *Karl* SSNO; im. *Karl, Karol* SI, NCh < śrwniem. *karl, karle* ‘mężczyzna, małżonek, ukochany’ NAP; por. (Karol) NG, 121); *Karler* II (< n. m. *Karl* (Austria) AtlŚw); *Lajer*, 1849 KCH; *Lajer* Ia (< n. os. *Leya* BeiDa); *Lajer* Ib (< niem. n. os. *Lai, Lei* Got < śrwniem. *leie, lei* ‘skała, kamień’ Lex); *Lajer* II (< liczne niem. n. m. *Lay*, por. *Lai* NG, 154); *Łaskier*, 1881–1930 KM; *Łaskier* I (< n. os. *Łaske* SNMP); *Łaskier* II (< n. m. *Łask* (piotr.) NODm); *Trisker*, 1881–1930 KM; *Trisker* I (< niem. n. os. *Trisch, Triesch* Got); *Trisker* II (< n. m. *Tryszki, Tryszkiej* (Litwa) Gug);
- b) pokrewieństwo (I) i wygląd i charakter (II): *Fleker*, 1864–1880 KM; *Fleker* I (< n. os. *Flek* BeiDa); *Fleker* IIa (< jid. *flek* BeiDa); *Fleker* IIb (< niem. *Fleck* ‘plama, skaza, miejsce, flek, zakątek’ LT); *Fleker* IIc (< niem. *Flecke* ‘flaki’ LT); *Giller*, 1881–1930 KM; *Giller* I (< n. os. *Gill* SNMP < nhebr. im. *Gil, Gill* ‘radość, uciecha’ Gug); *Giller* II (< ap. hebr. *gil* ‘radość’ SPH); *Grajer*, 1842 KCH; *Grajer* I (< n. os. *Grau* Gug < niem. *grau* ‘starszy’ DudF); *Grajer* II (< jid. *grov(er)* BeiDa); *Greber*, 1844 KCH; *Greber* Ia (< n. os. *Greb*, patr. *Greger* Gug); Ib (< niem. n. *Grebe* < śrwniem. *grāve*; śrwniem. *grābe, grēve, grēbe* ‘przewodniczący sądu królewskiego’ Lex NG, 78); *Greber* II (< niem. *Gräber* ‘kopacz’ LT; por. niem. n. os. *Greber* Got); *Kerner*, 1813 AU; *Kerner* I (< n. os. *Kern*, patr. *Kerner* Gug); *Kerner* II (< n. os. *Kerner* < *Körner* ‘handlarz zbożem’, przezwisko piekarza pieczywa wyborowego; por. *Kerner* NG, 125; śrwniem. *kerner* = *karrer* ‘woźnica dwukołowego małego wózka’ Lex); *Kumer*, 1881–1930 KM; *Kumer* I (< n. os. *Kum*, patr. *Kumer, Kummer* Gug); *Kumer* IIa (< śrwniem. *kumber, kummer* ‘gruz, śmieci’, przen. ‘obciążenie, kłopoty’ Lex); *Kumer* IIb (< przezwisko *Kommer* < śrwniem. *kumpf, kompf*, śrwniem. *kump, komp* ‘głęboka miska’ Lex, używane w stosunku do osoby zajmującej się farbiarstwem, por. *Kum(m)er* NG, 150);
- c) pochodzenie (I) i wygląd i charakter (II): *Binder*, 1862 KCH; *Binder* Ia (< n. m. *Binde* (Saksonia) DudF, AbrS); *Binder* Ib (< n. *Bindt* ‘osiedla górnicze na Spizu’ (*Bindt* + *-er* > *Bindder* > *Binder*); *Binder* II (< niem. *Binder* ‘snopowięzałka, krawat’ SNP; por. n. os. *Binder* Gug).

Obce nazwiska z sufiksem *-er* mogą realizować nawet trzy różne kategorie pojęciowe, tj.: pokrewieństwo (I), pochodzenie (II) oraz wygląd i charakter (III): *Ejcher*, 1881–1930 KM; *Ejcher* I (< n. os. *Eytsche* BeiD); *Ejcher* II (< n. m. *Ejchi* BeiDa); *Ejcher* III (< niem. *Eiche* ‘dąb’ Gug; por.

niem. n. os. Eicher DudF); *Hoffer*, 1840 KCH; *Hoffer* I (< n. os. *Hof*, *Hoff*, patr. *Höffer* Gug); *Hoffer* II (< n. m. *Hoff*, zob. Trzęsacz NmPol); *Hoffer* III (< ap. *hofer*, śrwniem. *hövener* ‘właściciel dworu’ NG, 106; por. niem. n. os. *Hofer*, *Hoffer* Got).

Przemieszanie się niemieckiego, żydowskiego i polskiego systemu nazewnictwa, brak możliwości jednoznacznego ustalenia przynależności etnicznej nosicieli nazwisk oraz obecność pewnej grupy tych samych nazwisk, poza ich potwierdzeniem w SNMP, w antroponomastykonach żydowskich i niemieckich, powoduje, że wszystkie przytoczone propozycje etymologiczne są prawdopodobne, a dla omawianych nazwisk nie można jednoznacznie wskazać, która jest tą właściwą. Do tego dochodzą rozbieżności w zapisie nazw własnych w SNMP i w obcych zbiorach nazw, wynikające z właściwości graficznych, charakterystycznych dla poszczególnych języków.

Z analizy obcych nazwisk z sufiksem *-er* wynika, że ich podstawami derywacyjnymi były:

- a) imiona hebrajskie (np. *Zyser*, 1881–1930 KM < im. hebr. *Zysa*, *Zysia*, *Zyssa* IŻ, SIŻ);
- b) nazwy osobowe poświadczone w SNMP (np. *Grosser*, 1818 AM < n. os. *Gross* SNMP);
- c) nazwy osobowe poświadczone w antroponomastykonach żydowskich (np. *Hibszter*, 1864–1880 KM < n. os. *Hibsch*, *Hübsch*, patr. *Hibszter* Gug);
- d) nazwy osobowe poświadczone w antroponomastykonach niemieckich (np. *Hauffer*, 1829 AM < niem. n. os. *Hauff* Got);
- e) nazwy miejscowe z różnych części Polski: ziemczone (np. *Lancyger*, 1814 AU (< niem. n. m. *Lanzieg*, *Lanzig*, pol. Łącko NmPol) i w rodzimej postaci (np. *Kaliszer*, 1864–1880 KM (< n. m. *Kalisz* SG);
- f) nazwy miejscowe z różnych części Europy (np. *Heydinger*, 1812 AM < n. m. *Haiding* (Austria) AtlŚw; *Kobryner* / *Kobrynier*, 1864–1880 KM < n. m. *Kobryn*, *Kobryń* / *Кобрунь* (Grodno, Słuck, Galicja); *Klinger*, 1881–1930 KM < n. m. *Kling* (Bawaria), *Klinga* (Saksonia), *Klinge* (Brandenburgia), *Klingen* (Hesja, Prusy Wsch.) DudF, AbrS);
- g) *appellativa* niemieckie (np. *Gayzygier*, 1831 AM < niem. *geizig* ‘skapy, chciwy, żądny czegoś’ PSNP + suf. *-er*; *Binder* II < niem. *Binder* ‘snopowiązałka, krawat’ SNP);
- h) *appellativa* jidysz i hebrajskie (< np. *Fleker* IIa < jid. *flek* BeiDa + suf. *-er*; *Giller* II < ap. hebr. *gil* ‘radość’ SPH + suf. *-er*).

Sufiks *-er* w XIX-wiecznym nazewnictwie niemieckim lub żydowskim z Piotrkowa i okolic tworzył głównie nazwy osobowe patronimiczne i odmiejscowe, rzadziej odapelatywne. Sposób kreacji nazw własnych jest odzwierciedleniem postrzegania i kategoryzowania rzeczywistości przez twórców

nazw. Obce nazwiska z sufiksem *-er* wpisują się w kognitywną kategorię pokrewieństwo, pochodzenie oraz wygląd i charakter, występując czasem jako nazwiska homonimiczne, realizując dwie lub trzy wymienione wyżej kategorie pojęciowe.

Omawiane antroponimy charakterystyczne są dla ludności pochodzenia żydowskiego lub niemieckiego. W antroponomastykonach polskich, poświęconych historycznemu nazewnictwu osobowemu, poświęconych jest jedynie dziesięć spośród omawianych nazw z sufiksem *-er*, w tym pięć w SSNO: *Elsner*: 1477; *Gejsler/Gejzler*: 1449; *Gloczer/Glocer*: 1369; *Grosser/Gros(z)er*: 1470–1480; *Heller*: 1395; *Hofner*: 1448 oraz pięć w AP: *Fajner*: 1791; *Kerner*: 1697; *Nagler*: 1563; *Priwer*: 1640.

Większość analizowanych w niniejszym artykule nazwisk potwierdzona jest we współczesnym nazewnictwie polskim (zob. SNW), choć nie mają one wysokiej frekwencji. W SNW brak jest takich antroponimów, jak: *Bagner*, *Blicher*, *Breslauer*, *Buner*, *Chojner*, *Ejzner*, *Elinger*, *Estrajcher*, *Fleker*, *Franger*, *Frayburger*, *Gajzygier*, *Gliker*, *Gloczer*, *Graszycer*, *Helter*, *Heydinger*, *Kaminer*, *Karler*, *Końskier*, *Koplentzer*. Nazwy te zostały poświęcone tylko w SNMP.

Wykaz skrótów słowników i źródeł

- AbrS – Z. Abramowicz: *Słownik etymologiczny nazwisk Żydów białostockich*. Białystok 2003.
- AP – A. Cieślakowa (red.): *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku. Wybór artykułów oraz wykazy nazwisk wraz z chronologią i geografją*. T. 1–5. Kraków 2007–2015.
- AtlŚw – *Popularny atlas świata*. Warszawa 1991. *Europa. Atlas samochodowy*. München 2001/2002.
- BeiD – A. Beider: *A Dictionary of Jewish Surnames from the Kingdom of Poland*. Avotaynu 1996.
- BeiDa – A. Beider: *A Dictionary of Jewish Surnames from the Russian Empire*. Avotaynu 2008.
- DudF – *Duden Familiennamen, Herkunft und Bedeutung*. Bearb. von R. und V. Kohlheim. Leipzig–Wien–Zürich 2000.
- Fros – H. Fros, F. Sowa: *Księga imion i świętych*. T. 1–6. Kraków 1997–2007.
- Got – M. Gottschald: *Deutsche Namenkunde, mit einer Einführung in die Familiennamenkunde von R. Schutzeichel 6. Durchgesehene und bibliographisch aktualisierte Ausflage*. Berlin–New York 2006.
- GPSłow – R. Grzegorzycykowa, J. Puzyńska: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*. Warszawa 1979.
- Gug – E. H. Guggenheimer, H. W. Guggenheimer: *Etymologisches Lexikon der jüdischen Familiennamen*. München–New Providence–London–Paris 1996.
- IŻ – L. Kośka (red.): *Imiona przez Żydów polskich używane*. Kraków 2002.
- Lex – M. Lexeres: *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*. Aufl. 31. Leipzig 1964.
- LT – S. Walewski (red.): *Langenscheidts Taschenwörterbuch. Kieszonkowy słownik polsko-niemiecki i niemiecko-polski*. Berlin–Monachium–Wiedeń–Zurych–Nowy Jork 1979.

- NCh – M. Malec (opr.): *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Cz. 2: Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego*. Kraków 1995.
- NG – Z. Klimek (opr.): *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Cz. 5: Nazwy osobowe pochodzenia niemieckiego*. Kraków 1997.
- NmPol – *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*. T. 1–7: Red. K. Rymut. T. 8–9: Red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch. T. 10–13: Red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak. Kraków 1996–2016.
- NODm – Z. Kaleta, E. Supranowicz, J. Szymowa (opr.): *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Cz. 3: Odmiejscowe nazwy osobowe*. Kraków 1997.
- PSNP – J. Chodera, S. Kubica: *Podręczny słownik niemiecko-polski*. Warszawa 1990.
- RG – M. Vasmer (red.): *Russisches Geographisches Namenbuch*. T. 1–10. Wiesbaden 1964–1981.
- RymNP – K. Rymut: *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*. T. 1–2. Kraków 1999–2001.
- SG – F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski (red.): *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 1–15. Warszawa 1880–1902.
- SGPK – J. Karłowicz: *Słownik gwar polskich*. T. 1–6. Kraków 1900–1911.
- SI – W. Janowska, A. Skarbek, B. Zbijowska, J. Zbiniowska: *Słownik imion*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
- SIŻ – M. Feldenstein (opr.): *Spis imion żydowskich*. Warszawa 1928.
- SNMP – A. Raszevska-Klimas, E. Piotrowicz, L. Pacan-Bonarek: *Słownik nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego w XIX i XX wieku*. T. 1–4. Łódź 2016–2017.
- SNW – K. Rymut (red.): *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku (wersja elektroniczna Słownika nazwisk współcześnie w Polsce używanych)*. Kraków 1992–1994.
- SNP – J. Piprek, J. Ippoldt: *Wielki słownik niemiecko-polski*. T. 1–2. Warszawa 1980.
- SSNO – W. Taszycki (red.): *Słownik staropolskich nazw osobowych*. T. 1–6. Suplement. T. 7. Oprac. pod kier. M. Malec. Wrocław 1965–1987.
- SPH – A. Klugman: *Słownik polsko-hebrajski 2000*. Wrocław 2000.
- Sstp – S. Urbańczyk (red.): *Słownik staropolski*. T. 1–11. Kraków 1953–2002.
- SW – J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.): *Słownik języka polskiego (tzw. warszawski)*. T. 1–8. Warszawa 1900–1927.

Wykaz skrótów archiwaliów

- AM – akta małżeństw z lat 1808–1842
- AU – akta urodzeń z lat 1808–1826
- AZ – akta zgonów z lat 1808–1832
- KCH – księga chrztów z lat 1840–1863
- KM – księgi meldunkowe z lat 1864–1880; 1881–1930
- NCz – zbiór nazwisk częstych
- NRz – zbiór nazwisk rzadkich

Inne skróty

- ap. – *appellativum*
- akron. – akronim
- germ. – germański
- hebr. – hebrajski
- hipoc. – *hipocoristicum*

im.	– imię
jid.	– jidysz
n. m.	– nazwa miejscowa
n. os.	– nazwa osobowa
nhebr.	– nowohebrajski
niem.	– niemiecki
patr.	– <i>patronimicum</i>
por.	– porównaj
stwniem.	– staro-wysoko-niemiecki
śrniem.	– średnio-dolno-niemiecki
śrwniem.	– średnio-wysoko-niemiecki
talm.	– talmudyczny
ż.	– żeński

Literatura

- Abramowicz Z. (2003): *Słownik etymologiczny nazwisk Żydów białostockich*. Białystok.
- Baranowski B. (red.) (1989): *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*. Łódź.
- Borek H., Szumska U. (1976): *Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740. Studium nazewnictwa i społeczno-narodowościowe*. Warszawa–Wrocław.
- Czaplicka-Niedbalska M. (1996): *Nazwiska mieszkańców Bydgoszczy od II poł. XV w. do I poł. XVIII w.* Bydgoszcz.
- Jaracz M. (2001): *Nazwiska mieszkańców Kalisza od XVI do XVIII wieku*. Bydgoszcz.
- Kempa A. (1997): *Piotrków Trybunalski*. Piotrków Trybunalski.
- Kisson-Jaszczyński J. (2008): *Piotrcoviana. Opowieści cotygodniowe*. Piotrków Trybunalski.
- Kleszczowa K. (1996): *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej : przegląd formacji rzeczownikowych*. Katowice.
- Kopertowska D. (1980): *Kieleckie antroponimy XVI i XVII wieku*. Kielce.
- Kwapien E. (2010): *Kształtowanie się zasobu leksykalnego polszczyzny XIX wieku – rzeczowniki (na podstawie danych leksykograficznych)*. Warszawa.
- Matusiak-Kempa I. (2009): *Nazwiska mieszkańców komornictwa jeziorańskiego (XVI–XVII w.)*. Olsztyn.
- Mirolawska W. (1997): *Nazwy osobowe mieszkańców Lutomska (XVII–XVIII w.)*. Łódź.
- Mossakowska B. (1993): *Nazwiska mieszkańców Komornictwa Olsztyńskiego*. Gdańsk.
- Nowakowski T. (2005): *Piotrków w dziejach polskiego parlamentaryzmu*. Piotrków Trybunalski.
- Piasta A. (2005): *Piotrków Trybunalski w latach pierwszej wojny światowej*. Piotrków Trybunalski.
- Raszewska-Klimas A. (2018): *Wieloznaczność nazwisk Polaków*. Łódź.
- Rospond S. (1967): *Słownik nazwisk śląskich*. T. I–II. Wrocław.
- Skowronek K. (2001): *Współczesne nazwisko polskie. Studium statystyczno-kognitywne*. Kraków.
- Szulowska W. (2004): *Dawna antroponimia Mazowsza (XV–XVII w.)*. Olsztyn.
- Tronina A. (1999): *Nazwiska Żydów aszkenazyjskich: próba klasyfikacji*. „Studia Slawistyczne” I: *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*. Białystok, s. 312–320.
- Tronina A. (2002): *Geneza nazwisk żydowskich według źródeł biblijnych*. „Studia Slawistyczne” III: *Wieloznaczność i wielokulturowość na pograniczu polsko-wschodniostłowińskim*. Białystok, s. 111–115.
- Warchulińska A. (2012): *Piotrków Trybunalski między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939*. Piotrków Trybunalski.
- Ziętek J. (2011): *Historia miasta Piotrkowa Trybunalskiego*. Piotrków Trybunalski.